

Dâhi, Asi ve Bütünüyle Kuşkuda Bir Dergi: *Şizofrenği*

Fatih Artvinli*

On beş yaşındayım, sene 1992, yer Artvin. Türkiye'nin en kuzeydoğusunda, küçük bir sınır şehri. Nereye sınır? Bilmediğimiz bambaşka bir dünyaya sınır, daha doğrusu iki dünya arasında bir sınır, belki de en doğrusu yıl itibariyle aşılmaya ve aşınmaya başlamış bir sınır. İki adım ötemizde devasa Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmış, büyük çöküş ve parçalanmanın etkisi her yerde, parçalardan biri de bizim küçük kasabanın tam orta yerine büyük bir Rus Pazarı şeklinde düşmüş. Bir süredir, başta Gürcüler ve Azeriler gibi en yakın komşu halklar olmak üzere, uzak ve yakın diyarlardan yorgun ve yabancı insanlar geliyor kasabaya. Nasıl geliyorlar? Lada otomobilleriyle geliyorlar, çoğunlukla. Alelacele sığdırabildikleri ve satabileceklerini düşündükleri ne varsa o eşyalarla tika basa dolu Lada otomobilleriyle. O yıllarda daha yeni okumaya başladığım müthiş Rus romanlarından fırlayıp gelmiş gibiler: mujikler, yoldaşlar, proletarya ve az ötede bedenlerinden başka satacak hiçbir şeyi olmayan Nataşalar. Neler yok ki pazarda: orak-çekiçli rozetlerden Kızılordu üniformalarına, çiçek dürbünlerinden termoslara, sigara çeşitlerinden akordeonlara, bisikletlerden küçük ekran televizyonlara. Düşününce hatırlıyorum, televizyonlar birkaç yıldır Pentagon'un Kutusu: ABD'nin Irak'a bombalar yağdırması, CNN'in ekranlardan patriotlar scutlar fırlatması, petrole bulanmış can çekişen karabatak görüntüleri. Gerçi karabatak görüntülerinin Irak'la hiçbir ilgisi olmayan bir bölgeye ait olduğunu daha sonra öğrenecektik. Can çekişen aslında karabatak değildi; petrole bulanmış bir uygarlıktı; akıldan ve insanlıktan çoktan kopmuş bir dünyaydı. Tek kelimeyle “delirmiş bir dünya” demek isterdim ama bunlar bildiğim, tanıdığım ve çok sevdiğim delilerin deliliği değil, hiçbir merhamet ve insafı olmayan, deliremeyecek kadar ruhtan yoksun bir “yeni aklın deliliği”.

Türkiye farklı mıydı o dönem? Değildi, benzer bir aklın egemenliğindeydi: 12 Eylül 1980 darbesinden beri yürürlükte olduğunu sonradan okuyup tanıyacağım bir akıl, asla yenilmeyeceğini düşünen bir akıl, gaddar ve cesur yeni bir dünyanın aklı. Böyle bir dünyanın kıyısı bile olamayacak unutulmuş bir kasabada, Sağlık Meslek Lisesi'nde okuyorum; mezun olunca sağlık memuru olmak ve böylece aileye yük olmadan hem çalışmak hem de üniversiteye devam etmek hayaliyle. Önümde iyi bir örnek de var, benden birkaç yaş büyük

* Doç. Dr., Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı. E-posta: fatihartvinli@gmail.com

veteriner teknisyeni abim. Taner abimin dünyanın bilgisine açılan küçük bir kütüphanesi var o zamanlar; sadece kitaplar değil, dergilerle dolu raflar. Taşralarda yayınlanan şiir dergilerinden ulusal edebiyat ve sanat dergilerine, günlük gazetelerden haftalık ve aylık siyasi dergilere, mizah dergilerine uzanan raflar, bir tür “sürelî yayınlar cenneti”. Benim için en unutulmaz olan dergi, elbette hepsinden en farklı olanıydı, en tuhafı, en zekisi ve en delisi: *Şizofrenji*.

Aradan yıllar geçti, ilk gençliğimin efsane dergisi *Şizofrenji*'yi okuduğum doksanlı yıllarda, günün birinde psikiyatri tarihçisi olacağımı, doktora tezimi¹ yazarken Bakırköy'de dört yıl boyunca sağlık memuru olarak çalışacağımı, yazılarımı keyifle, merakla okuduğum psikiyatristlerin ve hastaların bir zamanlar yaşadıkları servislerde dolaşacağımı, özetle *Şizofrenji*'nin toprağına ayak basacağımı elbette bilemezdim. Bilebildiğim tek şey, bu yazıyı kaleme almak için bir kere daha derginin eski sayılarını karıştırırken duyduğum his: gerçekten de *Şizofrenji*, benzersiz ve sürükleyici bir hikâyeydi!

Şizofrenji ülkenin en büyük psikiyatri hastanesi olan Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde 1992 yılı Şubat ayında dünyaya gelen bir dergi. Belki de “dünyaya inen kutsal bir dergi” demeliydim. *Şizofrenji* Türkiye dergicilik tarihinin en özgün örneklerinden biri, bunca yıl sonra bile okurların önüne “efsane” kelimesini eklemeyen adını anmadığı bir dergi. İkinci sayısından itibaren artık bir halk deyimini zannedilecek bir sloganı olan dergi: “*Bütünüyle kuşkudayız!*”

Şizofrenji Fatih Altınöz öncülüğünde bir araya gelen psikiyatri asistanlarının hastalarla birlikte çıkardıkları bir dergi. Fotokopi şeklinde yayınlanan 24 sayfalık ilk sayı 200 adet basılıyor; bir akıl hastanesinde yayınlanan derginin –doğal olarak- daha çok kurum içinde ve sınırlı bir çevrede dolaşacağı düşünülüyor. Fakat tahminlerin ötesinde bir ilgiyle karşılanıyor, hastane duvarlarını, sınırlarını daha ilk sayısı ile aşıyor, ikinci sayı 1200 adet, takip eden sayılarda 3000'e kadar ulaşan derginin adı okur-yazar çevresinde bir efsane halinde dolaşmaya başlıyor. Bazı efsaneler öyledir, okuyanların sayısı ile değil fısıltı diye bir birim varsa onunla ölçülür yani bir tür “okur-konuşur şebeke”si oluşur. *Şizofrenji*'yi bu açıdan bir tür yer-altı (underground) dergi² veya isyankâr, asi bir dergi olarak da tanımlayabiliriz. Doksanların başında Türkiye ve dünyanın sürüklendiği, her şeyi değersizleştiren kapitalizme, tüketim toplumuna, bireyciliğe, basitçe pazarlanan edebiyata, üstten bakan elitizme, demokrasi olmayan demokrasiye, kurumların ve toplumun insan anlayışına ve elbette bütün bunlardan daha çok halihazırdaki psikiyatri pratiğine ve deliliğe bakışa isyan ve karşı çıkış.

Derginin adı kesinlikle kıvrak bir zekânın ürünü: Türkçe’de Şizofreni kelimesi çok çarpıcı bir güce sahip. *Şizo-freni* birbiriyle ilgisiz gibi görünen iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşuyor. “Şizofreni” ayrık veya bölünmüş anlamına gelen “şizo” ve akıl anlamına gelen “frenos” kelimelerinin birleşiminden oluşuyor; şizofreniye “akıl (zihnin) bölünmesi, yarılması” diyebiliriz ya da “us yarılması”. Şizofreni isminin mucidi psikiyatrist Fatih Altınöz, “Şizofreni”ye ekstra bir “g” harfi ekleyerek bir başka hastalıkla birleştiriyor: *freni*. “Freni” yani “*sifiliz*” en az şizofreni kadar damgalanmış başka bir hastalık. Elbette başka şekillerde de yorumlanabilir *Şizofreni* başlığı. Örneğin, “ruhun ve aklın en büyük hastalığı olan şizofreni ile beden ve tenin en büyük hastalığı olan frenin birleşmesiyle oluşan”³ yeni bir kavram. Ya da, şimdi bir psikiyatri tarihçisi gözüyle başlığın şu şekilde de yorumlanabileceğini düşünüyorum: *Şizofreni* psikiyatri tarihini derinden etkileyen “paralizi jeneral (sifilistik demans, nörosifiliz) tartışmasına bir gönderme şeklinde okunabilir. Kısaca P.G ya da “deliliğe yol açan ilerleyici felç”, frenin üçüncü evresinde ortaya çıkar, ağır psikiyatrik ve nörolojik tablonun eşlik ettiği bir delilik ile sonlanır. Hastalığın son aşamasında ortaya çıkan bu delilik nedeniyle tımarhanelerde ölen yüzlerce freni hastasını da buraya not düşelim.⁴

Şizofreni 1992-1998 yılları arasında 27 sayı yayımlanıyor, ayrıca üç ek yayımlanıyor.⁵ Derginin yazar kadrosu çok farklı isimlerden oluşuyor; dönem itibarıyla Bakırköy’de psikiyatrist olarak çalışan Fatih Altınöz, Yağmur Taylan ve Kültegin Ögel ile birlikte son sayıya kadar derginin sürükleyici isimlerinden Mehmet Şenol’u çekirdek kadroda sayabiliriz. Elbette başka psikiyatristler de hem yazıları hem çevirileriyle bu kadro arasındaydı: Hakan Atalay, Banu Büyükkal, Ali Babaoğlu ve diğerleri. *Şizofreni*’yi esas özgün kılan özelliği ise hiç kuşkusuz Bakırköy’deki hastaların yazılarına, şiirlerine yer vermesiydi. İtalya’nın radikal ve karizmatik psikiyatristi Franco Basaglia’nın meşhur kavramıyla söylemek gerekirse dergi bir tür “demokratik psikiyatri” (*psichiatria democratica*) ortamı yaratma ve yaşatma çabasıydı. Hastaların yazdıkları esas olarak iki eksende dergiyi daha farklı bir konuma taşıyordu: birincisi, bizzat kendi deneyimleri, yaşadıkları ve hastalıkları üzerinden deliliğe, psikiyatriye ve psikiyatristlere yönelik düşünce ve eleştirileri; ikincisi ise başka türlü bir gerçeklik içerisinden ya da imge dünyasından kaleme aldıkları yazı, şiir, deneme gibi edebi ürünler. Özellikle ikincisi hem diğer yazarlardan ve türlerden ayrılıyor hem de okurlar nezdinde başka türlü bir edebiyat okumasına kapı açıyordu.

Dergide bazen isimsiz yayınlanan ya da takma adla yayınlanan yazılara da rastlanıyordu ve bunların doktora mı yoksa hastalara mı ait olduğu anlaşılmıyordu. Doğrudan hastaların

yazdıkları ise hem içerikteki benzersizlikten hem de isimlerine sadece baş harfleriyle yer verilmesinden anlaşılıyordu: S.K., J.G., M.Ç., G.B., M.L.Ö., L.R.A. ve elbette R.G.Ö.! Bakırköy'ün “Şair-i Âzâm”ı meşhur R.G.Ö.'nün *Şizofreni* başlıklı, şu dizelerle başlayan şiiri dilden dile dolaşıyordu: “Aşkımın şiddetinden koptu gönlün freni /Doktor beni sanıyor hala şizofreni”.⁶

Şizofreni'ye kurum dışından çok sayıda yazı ve şiir de geliyordu; küçük İskender, Haydar Ergülen, Süreyya Evren, Serdar Koçak, Ah Muhsin Ünlü (Onur Ünlü) gibi dönemin önemli edebiyatçıları da yazı ve şiirleriyle dergiye katkıda bulunuyordu. Derginin unutulmaz bölümlerinden biri, Alfa, Beta ve Omega isimli üç psikiyatristin aralarındaki tartışmaları içeren ve isimsiz yayınlanan “Delilik Üzerine Tartışmalar” başlıklı bölümdü. Doksanların başında Türkiye'nin yavaş yavaş psikiyatrist ve psikoterapistlerle daha fazla yüz yüze gelmeye ve bu mesleklerle tanışmaya başladığı bir dönemdi ve elbette okurlar aynı sorun üzerinde farklı görüşler sunan, psikiyatrinin içinde bulunduğu açmazı ve sorunları mizahi bir dille eleştiren bu bölümü çok sevmiştii.

Şizofreni her ne kadar bir edebiyat dergisi olarak düşünülse de aslında mizahtan psikanalize, futboldan sanata, sinemadan popüler kültüre, siyasetten medyaya pek çok konuda yazıların yer aldığı bir tür “eleştirel düşünce dergisi” şeklinde okunuyordu. Türkiye'de psikiyatri pratiğini içeriden eleştiren, sorgulayan ve yer yer çözümler öneren *Şizofreni*'nin sayfalarında özellikle anti-psikiyatrinin ve çağdaş felsefenin önemli isimlerinin metinleri Türkçe okurlarla buluşuyordu: Michel Foucault, R.D. Laing, Thomas Szasz, Jacques Lacan, Gilles Deleuze, Felix Guattari...Dergide sadece psikiyatri değil, psikoterapi ve psikanalize yönelik eleştirel yazılar da yer alıyordu. Phil Brown'un *Toward a Marxist Psychology*⁷ kitabındaki “Artaud'ya Göre Van Gogh” başlıklı yazının son cümlesi, derginin ikinci sayısından itibaren mottosu haline geliyordu: “bütünüyle kuşkudayız!”

Şizofreni'nin içeriği bir bütün olarak değerlendirildiğinde, başta delilik ve psikiyatri alanı olmak üzere, doksanlar Türkiye'sinin sosyal, politik ve kültürel eksenine dair önemli tartışma ve ipuçları taşıyor. Derginin en az psikiyatri tarihi ve edebiyat tarihi kadar STS araştırmaları için de önemli bir keşif olacağını düşünüyorum. Örneğin yazarlar tarafından eleştirilen “kurum” ya da “endüstriler”den bazıları şöyle: tıp, medya, psikiyatri, psikofarmakolojik ilaç endüstrisi, edebiyat endüstrisi, futbol endüstrisi, müzik endüstrisi..

Hikâyenin sonuna gelince, *Şizofreni* neden kapandı? Kimileri bu soruya hâlâ anlamlı bir cevap bulabilmiş değil. Üstelik dergi en zirvede olduğu bir dönemde kapandı, ama neden? Nisan 1998 tarihli son sayısında Fatih-Yağmur-Mehmet imzalı “Sürükleyici Bir Hikâeydi” başlıklı veda yazısında şöyle diyordu kurucular⁸:

“Tezimiz bitti, o kadar. Artık bütünüyle kuşkuda değiliz. Artık eminiz. Bize altı yıl boyunca dergi çıkarma itici gücünü veren düşünce değişti bir süredir. Kuşkumuz bittiğinden beri de dergiyi çıkarma heyecanımız azaldı.[...]Artık kuşkuda falan değiliz, o zaman belirsizlikler içinden çıkmak için bir çılgıktı *Şizofreni*. Altı yıl önce toplumun dışındaki bir duvarın ardında gözetim altına alınan şizofreni benzeri insanlık hallerinin artık duvarın dışına taşmasını, globalleştiğini, bütün alemin hızla kafayı yemekte olduğunu, bu durumda eskiden şizofreni etiketiyle yaftalanan insanların dışında kalanların bu etikete şizofrenisi olanlardan çok daha layık olduğunu görmekteyiz. Artık belirsizlikler çekildi, yirmi yıl sonra herşeyin bugünkünden çok daha kötü olacağını biliyoruz. Hala teknoloji çağından, iletişim devriminden, bilgi toplumundan, yeni yüzyıldan bahseden salakları hayretle izliyoruz. [...] Bugünden sonra ilerde yeni bir *Şizofreni* olabilir evet, ama başka bir şeye gerçekten, kalpten inanırsak ancak o zaman. Ancak o zaman kitabevlerine yeniden sırtımızda dergi taşımaya başlarız, “sonbir, soniki” diyerek..”

Bazı efsaneler öyledir; hiç beklemediğiniz bir anda çekip gider, geriye büyük sorular, umutlar ve kuşkular bırakarak.

Kaynaklar:

- [1] Fatih Artvinli, *Delilik, Siyaset ve Toplum: Toptaşı Bimarhanesi (1873-1927)*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013).
- [2] Erik Mortenson and Rafet Karaoğlu, “Diagnosing the National Neurosis: The Underground Journal *Şizofreni* and Its Critique of 1990s Turkish Society”, *Turkish Studies*, 2015(16/1): 20–35.
- [3] Bu yorum, *Şizofreni* okurlarından birine ait olup derginin son sayısındaki veda yazısında belirtilmiştir.
- [4] Fatih Artvinli, “More than a Disease: The History of General Paralysis of the Insane in Turkey”, *Journal of the History of the Neurosciences*, 23/2 (2014): 127-139.
- [5] *Şizofreni*’nin üç eki, yine esprili bir dille “ek” içeren başlıklar ile çıkıyordu: *Bebek*, *Kek* ve *Leylek*.
- [6] R.G.Ö., “Şizofreni”, *Şizofreni*, Şubat 1998, s. 9.
- [7] Phil Brown, *Toward a Marxist Psychology* (New York: Harper and Row, 1974).
- [8] Fatih Altınöz, Mehmet Şenol ve Yağmur Taylan, “Sürükleyici Bir Hikâeydi”, *Şizofreni*, Sayı:27, Nisan 1998, s. 1-4.